

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳԵԼՑԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՐԵԱԿ ՏԵՐ-ՄԻՔԵԼԵԱՆԻՆ

Հենրիկոս Գելցեր 19-20րդ դարերու եւրոպական աշխարհի հանրայայտ պատմաբաններէն մին է, բիւզանդախօս եւ հայագետ: Ան, իր պատմաբանասիրական հետազոտումներու ընթացքին յատուկ տեղ յատկացուցած է հայ պատմութեան, մատենագրութեան եւ մշակոյթի մասին: Ոչ միայն ծգտած է բացայայտել սոսկ պատմական իրադարձութիւնները, այլեւ իրարմէ զատորոշելով կեղծն ու ճշմարիտը, բազմիցս նշած է հայերու դերն ընդհանուր քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Ծնած է Պերլին 1847 թուի Յուլիս 1ին: Դաստիարակուած է գերմանական համալսարաններու մէջ, ապա դասաւանդած է դասական բանասիրութիւն եւ հին պատմութիւն Թեսլիի ուսումնարանի եւ Հայդելբերգի, Բազելի ու Իենայի համալսարաններուն մէջ: Ան անդամագրուած է բազմաթիւ գիտական կաճառներու: Մեծ Գերմանացի հայագետ պատմաբանը բաժնուեցաւ այս աշխարհին, 1906 թուի Յուլիս 11ին:

Հենրիկոս Գելցերի վաստակը հայագիտութեան մէջ աւելի մեծ համբաւ ստացաւ գլխաւորապէս ներքոյ յիշեալ իր չորս հեղինակաւոր գործերով.

«Դիցաբանութիւն Հայոց», թարգմանուած հայերէնի ի Հ. Յովհաննէս Վ. Թորոսեանէ, տպ. ի Վենետիկ:

«Պատմութիւն Հայոց», թրգմ. ի Հ. Գ. Վ. Գալլէքեարեանէ, տպ. ի Վիեննա:

«Փաւստոս Բիւզանդ կամ Սկզբնաւորութիւն Հայ Եկեղեցւոյ», թրգմ. ի Հ. Յովհ. Վ. Թորոսեանէ, տպ. ի Վենետիկ:

«Ուրուագիծ Բիւզանդական Կայսրութեան պատմութեան», թրգմ. ի Մեսրոպ Վ. Տէր-Մովսէսեանէ, էջմիածին:

Առաջին երեք գործերը նուիրուած են հայկական պատմութեան քննութեան, իսկ վերջին գործը ընդհանուր ակնարկ մըն է բիւզանդական պատմութեան, բայց երբ առիթը կը ներկայանայ, մեծ գովեստներով կը յիշէ հայոց ազգին ունեցած ազդեցութիւնը Բիւզանդիոյ պատմութեան ընթացքին վրայ: Հայագիտական արժեքի տեսակէտէն ոչ պակաս

կարեւոր են 1898ին հրատարակած Նիկիոյ ժողովի հայրերու անուններուն բազմալեզուեան բաղդատական ցանկը վեց ծեռագիրներու համեմատութեամբ, ինչպէս նաեւ զանազան հանդէսներու մէջ այլեւայլ հարցերու շուրջ տպագրած գիտական յօդուածները:

Գելցերի հայասիրական զգացումները ոչ միայն կը տեսնենք գիտական յօդուածներու այլեւ հրապարակաստական աշխատանքներու մէջ: Այդ տեսակէտէն յատկանշական է «Թուրք-Յունական Արեւելքի Հոգեւոր ու Աշխարհիկ Կեանքից» աշխատութիւնը, ուր նկարագրած է Թուրքիոյ մէջ ապրող հայերու, պոլկարներու եւ յոյներու ծանր վիճակը եւ քննադատած Ապտիլ Համիտ 2րդի վարած քաղաքականութիւնը, իսկ Հայկական կոտորածներու նկատմամբ Գերման կառավարութեան ցուցաբերած անտարբերութիւնը համարած է բարոյական անկում:

Գելցեր ջատագով հանդիսացած է հայկական օգտաշատ հրատարակութիւններու: Ասոր լաւագոյն հաստատումն է առ Արշակ Տ. Միքելեան գրած նամակը, որ վերջինս հետագային հրատարակեց իր «Հայաստանեայց Եկեղեցին եւ Բիւզանդական Ժողովոց Պարագայք» գրքի «Յառաջաբանին» մէջ (Մոսկուա, 1892, էջ Թ.-ԺԷ.):

Մեր խորին համոզմամբ այդ նամակը չէ կորսնցուցած իր այժմեական կարեւորութիւնը, որովհետեւ այն հարցերը, որ համբաւաւոր հայագետը կը շօշափէ իր գրութեան մէջ, այսօր կրկին կը յուզեն Հայաստան աշխարհը եւ սփիւռքի հայութիւնը: Աղանդներ եւ այլադաւան համայնքներ, նորէն կը փորձեն խեղաթիւրել Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ դիմագիծը, անոր խաղացած պատմական բացառիկ դերը եւ մեր ժողովրդի պատմութիւնը:

Այսօր այս նամակի վերահրատարակութեան կարիքը կը զգացուի այն իմաստով, որ օտար գերմանացի հայագետ պատմաբան մը կը ջատագովէ հայոց դարերու դիմադրականութեան կամքն ու կորովը ըսելով, որ ոմանց կարծիքով «Իբր թէ Հայոց ճակատագիրն է եղել իւրեանց լեզուակից եւ բարոյակից Պարսիկների հետ մազդեզն խոստովանել: Ինչ խեղութիւն. ընդունած լինէին Հայք կրակապաշտութիւնն... այն ժամանակ, է դարում, երբ Իս-

լամն ստուսմունքով արեւելքը նուաճեց, Հայք մահմետական կը դառնային եւ այսօր լաւագոյն դրութեան մէջ անգամ կը քննէին դուրանապաշտ...»: Ականաւոր հայազէտի իրաւացի կարծիքով, թէեւ հայեր դարեր շարունակ տառապեցան իրենց քրիստոնեայ ըլլալուն պատճառաւ, «Սակայն աղետից բոլոր դարերում Հայ ազգը պահպանել է իւր թանկագոյն գոհարն իւր քրիստոնէական հաւատն, եւ ջախջ չէ շարժուել»: Ըստ այդմ ան կը գօտեպնդէ չանսալ օտար հոսանքներու հրապուրիչ մոլար խօսքերուն:

Այսօր, երբ համայն հայութիւնը կը պատրաստուի

Ահա՛ նամակը*

.

Դուք վնոյն էք աստուածաբանութիւն սովորել ձեր բոլոր ոյժն ձեր ազգին նըւիրելու համար. հոյակապ եւ փառաւոր նպատակ: Որպէս եւ պատանեկութիւնից անտի ի վեր քան զամենայն սիրելի եւ իմ ամբողջ գործս ու ձգտումներս միայն իմ թանկագին գերման ազգի բարեկեցութեան համար տալու, այնպէս եւ դուք կամենում էք ձեր ազգի, Հայկայ հին, մեծայարգ ժողովրդի համար աշխատել: Եւ բարեմաղբում եմ ձեզ առ այդ վնոյն, որ դուք յանձն էք առել Քրիստոսի նախատիմը. վասն զի աստուածաբանութիւնն աշխարհի երբեմնական առաջին եւ բարձրագոյն գիտութիւնն, անող լուսաւորութեան եւ անաստուածութեան մօտ, որի սոսկալի արդիւնքը տեսնում ենք ընկերվարութեան (sozialismus) եւ ոչնչականութեան մէջ (nihilismus), երթալով իջաւ մինչեւ նախատեալ եւ ծառայող սպասարկութիւնը: Որպէս առ ձեզ, այնպէս եւ տիրում է առ մեզ - եղով - բազմապատիկ այն հայեցողութիւնը, թէ սրբագոյնն ամենայն գիտութեանց՝ աստուածաբանութիւնը, վարդապետութիւնն Աստուծոյ եւ եկեղեցու վը-

ոգեկոչելու Հայաստան աշխարհի մէջ քրիստոնէութեան պետական կրօնք հռչակման 1700 ամեակը, մեր կարծիքով կարող է այս նամակը իր նպատակը բերել Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ պատմական դերի ըմբռնմանը:

Սոյն հրատարակութեան անհրաժեշտութիւնը կը զգացուի այն պատճառով, որ առաջին տպագրութիւնը ներկայիս դարձած է մատենագիտական հազուագիւտ երեւոյթ եւ կարդացողներու լայն շրջանակներուն անմատչելի:

Ա.Ա.ԻՓՐԱՃԵԱՆ

րայ այլ եւս ոչ թէ ուսեալների համար է, այլ միայն ժողովրդի: Իմ լաւագոյն երկու բարեկամներս՝ ուսուցչապետն գործնական աստուածաբանութեան ի Հայդելբերգ՝ դր. Բասսերման եւ տեղույս քարոզիչ դր. Կինտ, ունեցել են նոյն փորձն, որպէս դուք. նոքա երկուքին սերուած են հարուստ եւ անուանի սոսկ ոսկեշահութեան վրայ մտածող վաճառական ընտանիքից եւ միայն մեծագոյն մաքուրամար կարեցել են այդ քաջ՝ քայց սահմանափակ մարդկանց դատապարտութեան դիմաց, Տէրի կոչման հետեւել եւ աստուածաբանութիւն սովորել: Նոյնն է եւ ձեզ պատահել. ձեր արիւնակից բարեկամները մարմնաւոր պատճառներով ընդդիմադրել են ձեզ Աստուծոյ արքայութեան համար գործելու՝ որպէս Քրիստոսի Ս. եկեղեցու սպասաւոր: Արդ, յարգոյ բարեկամ, գիտեմ, որ ձեր հաւատքն աւուր հաստատուած է միակ հիման վրայ՝ որ է Յիսուս Քրիստոս, երէկ եւ այսօր, նոյն եւ յաւիտեան: Ուստի լսեցէք նաեւ նորա ս. աւետարանի խօսքերն, որոնք ի ձեզ՝ յանարժան անօրի, քայց եւ այնպէս աստուածային ողորմութեան ծառայի մէջ, կատարուել է. «Մի՛ համարիք՝ թէ եկի արկանել խաղաղութիւն յերկիր. ո՛չ եկի արկանել խաղաղութիւն, այլ սուր: Քանզի եկի քակել զայր ի քօրէ իւրմէ, եւ զդուս-

*Նամակը կը վերահրատարկենք ուղղագրական փոքր փոփոխութիւններով:

տըր ի մօրէ իւրմէ, եւ զհարսն ի սկեսրէ իւրմէ: Եւ թշնամիք առն-ընտանիք իւր: Որ սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս, ո՛չ է ինձ արժանի. եւ որ սիրէ զուս-տըր կամ զղուստր առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի: Եւ որ ոչ առնու զխաչ իւր՝ եւ գայ զկնի իմ, չէ ինձ արժանի ...: Եւ եղիջիք ատեցեալք յամենեցունց վասն անուան իմոյ. իսկ որ համբերեսցէ ի սպառ, նա կեցցէ»¹: Այս մեծ եւ աստուածային խօսքերն ամրացնեն ձեզ ձեր ընտրած կոչման մէջ եւ ի ձեզ այդ որոշումը հասունցնեն ի սուրբ օծումն մտնելու եւ որպէս Աստուծոյ օծեալ երէց գործել կարենալու: Լսեցէք թէ ինչ էր ասում արեւմտեան եկեղեցու մէկ սուրբ այր՝ ձեր՝ աստուածային սահմանմամբ ընտրած կոչման վրայ. «Վեհ է գաղտնիքն եւ մեծ է արժանիքն քահանայի, զի նոցա տուեալ է այն, որ ինչ չէ տուեալ հրեշտակաց: Քանզի միայն եկեղեցում օծեալ քահանայք են, որ ունին իշխանութիւն Քրիստոսի մարմինն եւ արիւնն օրհնելու եւ խորհուրդ քաշիելու: Քահանան է իրօք միայն ծառայ Աստուծոյ, որ Աստուծոյ խօսքը կիրարկում է ըստ Աստուծոյ հրամանին եւ պաշտօնատրութեան. սակայն Աստուած է, որ աստ առաւելապէս գործում է եւ անբեւապէս ազդում է, որի ներքոյ է ամենայն, ինչ նա կամենում է, որին ամենայն հնազանդում է, ինչ որ նա հրամայում է»²:

Արդ եթէ դուք լրջութեամբ մտադիր էք ձեր ազգի վարդապետը դառնալու-գեղեցկագոյն կոչումն, զոր ես երեւակայել կարեմ մի հայրենասէր եւ ազգասէր հայի համար՝ փորձեցէք ձեզ Աստուծոյ առաջ հանապազօր եւ ամրացրէք ձեզ եռանդուն պատուիրաններով առ Քրիստոս

մեր միակ Տէրն եւ միջնորդն, որպէս զի Նա ձեզ ոյժ շնորհէ ձեր ազգի վերածնութեան համար ամբողջ հոգով եւ փառակամութեամբ գործելու: Աստուած օրհնէ ձեզ, ձեր ընտրեալ գեղեցիկ կոչման մէջ:

Դուք գիտէք, սիրելի բարեկամդ իմ, որ ես իմ պարապմունքներով նուիրում եմ արեւելեան հին ազգերի պատմութեան ուսումնասիրութեան. թէեւ աշխարհական, մեծ ուշադրութիւն եմ դարձրել ի սկզբանէ թէ եկեղեցական պատմութեան եւ թէ քաղաքականութեան պատմութեան էական մասին եւ ըստ նմին բերման զբաղուել եմ քաղաքական մանրամասնաբար Անտիոքայ ասորական եկեղեցու, Եգիպտոսի Ս. Մարկոսի եւ Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցեաց պատմութեան: Ես չեմ կարող գերմանական ուսումնականաց հասկանալ, որոնք անզգամ ընդ նմին եւ անհամար ու յիմար միտք յառաջ բերին, որ իբր թէ հայոց ազգային անբաղդութիւնն է եղած քրիստոնէութեան ընդունելը: Իբր թէ Հայոց նախապապերն է եղել իւրեանց լեզուակից եւ քաղաքակից Պարսիկների հետ մագդեզն խոստովանել: Ի՞նչ խնդութիւն. ընդունած լինէին Հայք կրակապաշտութիւնն՝ այդ տաղտկագոյն եւ չնչինագոյն հեթանոսութեան մեծ վարդապետութեան մէջ, այն ժամանակ, է դարում, երբ Իսլամն ստուսմունքով արեւելքը նւաճեց, Հայք մահմետական կը դառնային եւ այսօր լուսագոյն դրութեան մէջ անգամ կը լինէին դուրանապաշտ աւագակներ, որպէս իւրեանց հարեւան Քրդերը: Քրիստոնէական վարդապետութեան խոստովանումն բերաւ Հայոց համար բոլոր դարերում սարսափելի հալածանքներ եւ շատ արիւնաթոր նահատակութիւնք: Պէտք է ձեզ՝ տեղական պատմութեան ճշդագոյն գիտացողիդ, երկար մանրամասնել, որպիսի՞ սոսկալի նեղութիւնք կրելու ստիպուեցան Հայք Սասանեան Պարսիկներից, արաբական խալիֆներից, Թուրքներից եւ

¹ Մատթ. Ժ. 34-38, 22.

² Թովմաս, Յաջորդութիւն Քրիստոսի. 4. 5.

Նոր-Պարսիկներից: Սակայն աղետից բոլոր դարերում Հայ ազգը պահպանել է իւր քանկագոյն գոհարն՝ իւր ֆրիստոնէական հաւատն, եւ ջախը չէ՛ շարժուել: Վասնորոյ եւ Աստուծոյ օրհնութիւնն իջնում է յայտնապէս Հայոց առատահանճար ազգի վրայ եւ ես հաստատ համոզուած եմ, որ ապագայ դարերում Հայ ազգը դեռ մեծամեծ իրաց համար է սահմանուած:

Բայց իւր ապագայ տիեզերապատմական կոչման փառաբար նախապատրաստելու համար, ազգը պէտք ունի հաւատարիմ եւ նախանձաւոր վարդապետների, լուրջ խրատող հոգեւորականների եւ օծեալ սուրբ ֆահանգների, որոնք իւրեանց հաւատացեալ հօտն առաջնորդեն Քրիստոսի շաղագ վրայ:

Այսօր ցաւալի է, որ ժողովուրդը քաղմապատիկ խրուել է արտաքին ծիսապաշտութեան մէջ. նորա նշանաւոր անդամք գերազանց վաճառականներ են, սակայն այնպէս խրուելով՝ երկրային քարեաց, ոսկու եւ արծաթի ետեւից ընկած, որ նոքա յայնմ մոռանում են ճշմարիտ մարգարիտն որոնելու, գոր յայտնի վաճառականն աւետարանի մէջ էր փրկուողում եւ երբ գտաւ զայն, ծախեց իւր բոլոր ստացուածքն այդ քանկագին գոհարը ձեռք բերելու համար: Անհաւատութիւնն, որ մի կիսատ եւ անհիմն իւրացմամբ արեւմտեան լուսաւորութեան հետ զինքն թեթեւապէս միայն գօտել է, յաջողութիւն է ունեցել, որպէս դուք ինքներդ խոստովանեցիք, նաեւ Հայկի գարգացեալ որդոց մէջ եւ թէ հարկաւ գարգացելոց եւ մանաւանդ ժողովրդի մէջ բազում ճշմարիտ եւ համոզանուէր ֆրիստոնեայք իսկ կան, այնու հանդերձ միւս կողմից -որպէս շատ ժողովրդագէտների տեղեկութիւնք համաձայնում են- ֆահանայից եւ աշխարհականաց մօտ ֆրիստոնէութիւնը մասամբ սուզուել է արտաքին ձեւապաշտութեան մէջ: Ուստի յիշեցէք Դուք Նսայի մարգա-

րէին սոսկալի խօսքերը, գոր Քրիստոս Տէրն մեր եւ Փրկիչն ասաց առ Հրէաները. «Կեղծաւորք՝ քարոք մարգարեացաւ ի վերայ ձեր Նսայի՝ եւ ասէ. ժողովուրդս այս շրթամբք պատուէ զիս, եւ սիրտ իւրեանց հեռացեալ մեկուսի յինէն»¹:

Աստուած մի՛ արասցէ որ այս սոսկալի խօսքերը Հայկայ ժողովրդի վրայ ստուգուին եւ նա աստուածային հրամանով նման դատավճիռ կրելու ստիպուի, որպէս հրէից դժբախտ ժողովուրդը: Ուստի վեհագոյն է խնդիրն, որ մնում է այդ ժողովրդի ուսուցչին: Դուք պէտք է Հայոց վերստին երկիւղած եւ փառ ժողովուրդ դարձնէք որպէս եղել են Ս. Գրիգորի, Ս. Սահակի եւ Ս. Ներսէսի օրերով: Յիշեցէք որ ինչ Ս. առաքեալն Պետրոս իւր առաջին թղթում առ հաւատացեալքն ասում է. «Դուք ազգ էք ընտիր, ֆահանայութիւն թագաւորական, ազգ սուրբ, ժողովուրդ սեպհական, որպէս զի զձեր առաքինութիւնս նուիրեցէք այնմ՝ որ զձեզ ի խաւարէն կոչեաց յիւր սփանչելի լոյսն: Որք երբեմն չժողովուրդ՝ բայց արդ ժողովուրդ Աստուծոյ. որք չողորմեալք՝ այժմ ողորմութիւն գտիք»:

Ո՛ր փառաւոր է կոչումն վարդապետի, որ պէտք է գործէ իւր ազգն Աստուծոյ սեփականութեան ժողովուրդը դարձնելու:

Մեր դարում արեւմտեանների մէջ զարթել է շահագրգռութիւն արեւելեան ազգերի նկատմամբ: Անգլիան եւ հիւսիսային Ամերիկան, նաեւ Գերմանիան եւ Զուիցերիան քաղմաթիւ ֆարոգիչներ են առաքել, որոնք Հայոց մէջ, Ասորիքում եւ Կոպտերի մէջ գործել են ուզում: Այդ ճշմարիտ ճանապարհը չէ. նոքա ուզում են իւրեանց անգլիական, իւրեանց նորոգող կամ լութերական եկեղեցին Հայոց շատ հնագոյնին վիզը կապել: Իմաստութիւնը պիտի զինքն պատժել տայ իւր որ-

¹ Մատթ. Ժե. 7:

դիմերին: Այդ չէ մանապարհին, որով Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցու վերածնությանն են բանում. այդ պարտ է ի ներհուսակատարուի: Այն օտար պատուիրակները բերում են, որպես Հոռվմայ որդիք, երկպառակության և բանակոտության Բրիստոսի Փարախը: Գիտեմ, որ շատ աւետարանական (Հոռվմաբողոքական) քրիստոնեայք դատապարտում են այդ քարոզչությունն արեւելեան ժողովրդոց մէջ: Մենք ուրախանում ենք, երբ Հայկայ որդիք գալիս են առ մեզ և արեւմտում արեւմտեան զարգացումն և գերմանական գիտություն սեփականում. քայց ապա ոչ թէ օտարք, այլ նոքա պետք է իւրեանց ժողովրդի մէջ գործեն և նոցա ուսուցանեն և լուսաւորեն, որ նա, որպէս նախկին դարերում, վերստին մի երեւելի դիրք բռնէ ուսեալ ազգերի մէջ: Ես համոզուած եմ, որ թէ Հայաստանը լուսաւորուող տեղացի քահանաների միջոցով մի նոր կենսագոր քրիստոնէական հաւատքի հասնի, այն ժամանակ ազգային կեանքն ևս նոր գործեալ կը զարթնի և էջմիածնի փառքը վերստին կը ճառագայթի, որպէս հին ժամանակները:

Խնդիր մի մեծ սպասում է դեռ Հայ ազգին և մանաւանդ նորա սուրբ եկեղեցուն, իւր քահանայից և վարդապետաց. բոլոր այն ժողովրդոց մէջ, որոնք հին եկեղեցու, Կիրեղ Աղեքսանդրացու և այլ սուրբ հայրերի հաւատքին հաւատարիմ են մնացել, այն է՝ Եգիպտացոց, Ասորոց, Եթովպացոց և Հայոց մէջ, Հայկայ որդիք միակն են, որոնք կատարելապէս և ամբողջապէս իւրեանց որդոց մեծ մասամբ՝ սեփականել են արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը, վասն որոյ և մեծ առաւելութիւն ունին իւրեանց եղբայրներից ի Բրիստոս, ըստ որում և նոցա է մնում մէկ մեծ պատասխանատւութիւն. նոքա են Բրիստոսից՝ ճշմարիտ Հովուապետից՝ հաստատուած, որոնք այդ հնագոյն

և մեծայարգ եկեղեցեաց մէջ պիտի հրակեն, որպէս զի աւետարանի և առաքելոց և ս. հայրերի աւանդած ճշմարիտ վարդապետութեան ջանք չհարուածուի: Արդ եթէ Հայոց եկեղեցին բազմաթիւ քահանաներ վերստին ունենայ, որոնք քարոզեն հին եկեղեցու վարդապետութիւնն ու հաւատն անկեղծութեամբ և սրբութեամբ, և բոլոր սրտով՝ ու հոգով՝ ոչ թէ մարդու՝ այլ Աստուծոյ գործ կատարել կամենան, յայնժամ պարտ են նոքա նաեւ այդ տկար եղբայրներին ընդունել և զօրացնել նոցա, նոցա՛, որոնց որոգայթ են դնում Հոռվմայ պատուիրակ եզուիքներն և ցաւալի է, որ շատ Ասորիք և Կոպտեր դոցա քակարդի մէջ են ընկնում: Հարեւտանում լուսագոյն է. այնտեղ քրիստոնեայ կայսրներն՝ Թէոդորոս և Յովհաննէս ս. քարեյիշատակութեամբ վնդեցին այդ ոչխարագետ գայլերին, նաեւ նոր քաղաւորեալն Նեգուս Նեգեստէ Մենելէն Շօայի՝ մի հաւատարիմ որդի է Ս. Մարկոսի եկեղեցուն:

Ըստ իմ մասնաւոր կարծեաց, զոր որպէս աշխարհական և օտար առաջարկում եմ միայն բոլորովին խոնարհաբար, յարմար ժամանակ է, որ, եթէ աշխարհական կառավարութիւնք դժուարութիւն չեն յարուցանում, կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց պետք է հնադաւան եկեղեցիներից մի ժողով գումարել կամ յէջմիածին կամ ի Կարին, ըստ որում հրաւիրելի են նախ, երկրորդ կաթողիկոսն Սոյ և Աղթամարի, Կ.Պոլսի և Ս. Նրուսաղէմի պատրիարքներն, Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեցու համօրէն արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոս և նշանաւոր վանահայրերն ու վարդապետները:

2) Ս. Պետրոսի Անտիոքայ աթոռի յաջորդն՝ ուղղափառ Ասորոց այսպէս կոչուած Յակոբիկների ի Մերդին և արեւելի Մափրիանների պատրիարքը և ընդ նմին բոլոր արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոս

և յայտնագոյն վանահայրերն Ասորոց և եկեղեցու:

3) Ս. Մարկոսի Աղեփանդրիոյ աթոռի յաջորդն, ուղղափառ Եգիպտոսի պապն եւ արքեպիսկոպոսն Եգիպտոսի, Լիբիայի եւ Պենտապոլսի իւր բոլոր Կոպտական եպիսկոպոսներով, հանդերձ Նիթրական եւ Սկետական անապատի վանքերի, այլ եւ Ամրահակեր Մար Բօլոս, Մար Անտոնիոս, ընդ նմին եւ Նիթրական անապատի Ասորոց վանքերի առաջնորդներով:

4) Ներկայացուցիչք Ս. Մարկոսի աթոռից կախեալ Եթովպական քրիստոնէից՝ միտրապոլիտն կամ Արուսնան Հաքեշըստանի եւ վանապետն Դեբրայ Տաօրին ի Շօա եւ այլ քանի մի երեսելի, եւ ուսեալ հոգեւորականք Եթովպական բարեպաշտ ժողովրդի:

Եթէ կարելի լինէր - թէեւ ինքս նախապէս տարակուսում եմ արտաքին պատճառներից - այդպիսի մի ժողով գումարել, նա նոր վարդապետութիւն չէր ունենալ անտարանելու, զոր ուղղափառք վերաթողում են ի Վատիկանն Հռովմայ ժողովեալ՝ նշմարտութիւնից մոլորուող արեւմտեան եպիսկոպոսաց: Այլ Հայոց, Ասորոց, Եթովպացոց եւ Եգիպտացոց Ս. Եկե-

ղեցեաց սրբազան պատրիարքներն, եպիսկոպոսներն եւ վարդապետները միացած կը խոստովանէին, որ իւրեանց հաւատն հանուր է եւ նոյն, զոր ս. առաքեալք Քրիստոսի բերանից լսելով, մեզ են աւանդել, զոր առաջին դարերի ս. հայրերը թողել են յետնոց, զոր 318 հայրերն ի Նիկիա (325ին) եւ 150 ի Կ.Պոլիս (381) ի Նորն Հռովմ եւ 200 հայրերն յԵփեսոս (431) հաստատել են եւ որ յաւէտ նշմարիտ եւ անկեղծ հաւատքն է եղել այդ չորեքին եկեղեցեաց: Եկեղեցու սրբազան եւ բարձրագոյն վարդապետաց այդպիսի մի հրապարակական եւ հանդիսաւոր խոստովանումն ս. հայրերի նշմարիտ հաւատքի՝ անշուշտ մեծ ազդեցութիւն կը գործէ ազգերի վրայ, կ'ամրացնէ տատանողներին եւ կ'ոչնչացնէ Հռովմայ խարդախ յարձակումները:

Ընդունեցէք այս խոնարհ խօսքերն, այնպէս՝ որպէս են, խօսքերն Հայաստանի մի հաւատարիմ բարեկամի, որ աղօթքի եւ բարեխօսութեան մէջ յանախակի յիշում է զագգն Հայոց:

Հ. ԳԵԼՑԵՐ

Ենա, Մայիս 25, 1890

Հոգեգալստեան ս. տօնին.